

Andreja JAN

Zasnova Plečnikovega načrtovanja prenove Ljubljane

*Domišljija
Ljubljana
Plečnik Jože
Poudarek
Prostorske
povezave*

*Emphasis
Imagination
Ljubljana
Plečnik Jože
Spatial ties*

Večina Plečnikovih del je nastala v ožjem mestnem jedru, predvsem na stiku starega srednjeveškega jedra z nastajajočim mestom. Plečnik je postopno ustvaril kompozicijo prostorov, ki so obdajali staro mesto oziroma bili pomembni povezovalni členi med srednjeveškim in modernim mestom, takrat v prvem razmahu. Iz njegovega dela je razvidno, da je svoje domišljjsko mesto realiziral metodično in postopno, z arhitekturnimi poudarki in na podlagi povezav med posameznimi ključnimi točkami mesta. V mestnem prostoru je prepoznaval ključne točke mesta, jih povezoval v prostorske osi in zraščal v tedanje mestno tkivo.

Most of Plečnik's work was achieved in the strict urban core, mainly on the edge joining the historical medieval core with the new city. Plečnik gradually created a composition of places surrounding the old city that became important connecting elements between the medieval and modern city, at that time in its first development surge. From his work it is clear that he achieved his imaginary city gradually and methodically, with architectural emphasis and based on ties between particular key places in the city. He recognised these key spaces in the city, tied them together with axes and merged them into the present urban tissue.

1. Uvod

Najpogostejša razlaga izhodišč Plečnikovega ustvarjanja v ožjem mestnem jedru Ljubljane je ta, da izhaja zasnova Plečnikove Ljubljane iz arhitektovih vsakodnevnih poti; od doma skozi mesto. Te poti naj bi pogojevale nastanek posameznih osi, ki se združujejo v mestno celoto.

Takšna interpretacija izhodišča zasnove Plečnikove Ljubljane je bila prvič navedena v Grabrijanovem delu Plečnik in njegova šola, kjer Grabrijan interpretira Plečnikovo načrtovanje mesta predvsem kot preoblikovanje *mestnih arterij*, ki bi jim Plečnik posvečal *posebno pozornost*¹, in se je ponovila tudi pri kasnejših razlagah Plečnikovega dela v središču Ljubljane.

Ta interpretacija poudarja Plečnikovo doživljanje mesta »in natura« kot ključni izvor arhitektovega ustvarjanja. Ob dejstvu, da se o svojem delu Plečnik skoraj nikoli ni teoretično izrazil, je lahko edini temelj razlage le analiza njegovih del in okoliščin ustvarjanja.

Dokaze o tem, kako je nastal fenomen, ki ga danes označujemo kot Plečnikovo Ljubljano, lahko torej poiščemo le v njegovem delu.

2. Okoliščine načrtovanja

Plečnikova Ljubljana je bila zgrajena predvsem v letih 1926–1941, kar vključuje tudi čas splošne ekonomske krize. Plečnik je od leta 1926 realiziral vrsto posegov v mestno tkivo na območju, ki obdaja staro mestno jedro, predvsem s preoblikovanjem trgov, cest in korita reke Ljubljanice.

Dejstvo osvetljuje tudi podatek, da je bilo od 125 km cest in trgov v Ljubljani v tem času tlakovanih le 7 km ter da so se predvsem začetni projekti plačevali s sredstvi programov javnih del in večinoma iz sredstev za tlakovanje cest in trgov². Omejena finančna sredstva so namreč imela velik vpliv na realizacijo predlogov. Plečnik je svoje ideje pogosto uresničeval z minimalnimi sredstvi (zelenjem, historičnimi fragmenti), kar je zniževalo materialne stroške. Dela so nastajala kot uskladitev arhitektovih predlogov s potrebami in finančnimi zmožnostmi mesta in kot Plečnikov monumentalni odgovor na funkcionalno oblikovane zahteve mesta, ki jih je uporabil za uresničevanje lastne vizije mesta kot narodne prestolnice.

Mestna naročila so se navezovala predvsem na prostore, ki so obkrožali srednjeveško je-

dro Ljubljane in bili, kljub ključnemu pomenu v prostorski strukturi mesta ter kot pomembne prehodne točke med starim in novim mestom, neustrezno arhitekturno oblikovani ali celo zanemarjeni.

3. Načrtovanje prenove mesta

Večina Plečnikovih del je tako nastala v ožjem mestnem jedru, predvsem na stiku starega srednjeveškega jedra z novonastajajočim mestom, kjer preoblikuje ključne prostore mesta.

Plečnik je na stiku Stare Ljubljane z novimi mestnimi predeli dodajal renesančni ambient in poudarjal mediteransko noto v mestnem tkivu Ljubljane kot protiutež severnjaškim vplivom. V odsotnosti renesančnega mestnega prostora predstavlja Plečnikova Ljubljana zasnovo, ki tvori prehod med Staro Ljubljano in modernim mestom. Plečnik je tako postopno ustvaril kompozicijo prostorov, ki so obdajali staro mesto oziroma bili pomembni povezovalni člen med srednjeveškim in modernim mestom, ki se je takrat pričelo razvijati.

V prepričanju, da Ljubljana kot prestolnica slovenskega naroda potrebuje monumentalne poteze, razvija mesto ob nekaj oseh, ki jih je poprej označil s točkami.³

Pri Plečnikovem načrtovanju mestnega središča je temeljno predvsem prepoznavanje in preoblikovanje tistih mestnih prostorov, ki so bili, čeprav arhitekturno neartikulirani oziroma neustrezno poudarjeni, pomembni (ključni) elementi v zasnovi mesta. Tak pristop naj bi omogočil kontinuiran proces razvoja mesta kot tudi nadaljevanje njegove identitete. Plečnikovo preoblikovanje Ljubljane je temeljilo na **poudarjanju** in **predstavljanju** ključnih točk mesta in njihovi medsebojni povezavi.

Pri oblikovanju mestnega prostora v Ljubljani je izbiral motive, ki so značilni za mestno identiteto, in zakrival ter celo predlagal odstranitev tistih objektov, ki niso bili v skladu z njegovo vizijo slovenske prestolnice – predvsem dela avstroogrskih arhitektov. Z arhitekturnim jezikom, ki izhaja iz mediteranskega prostora, je izražal svoje nasprotovanje

vnašanju severnjaškega arhitekturnega izraza, ki je bil po njegovem mnenju tuj identiteti mesta.

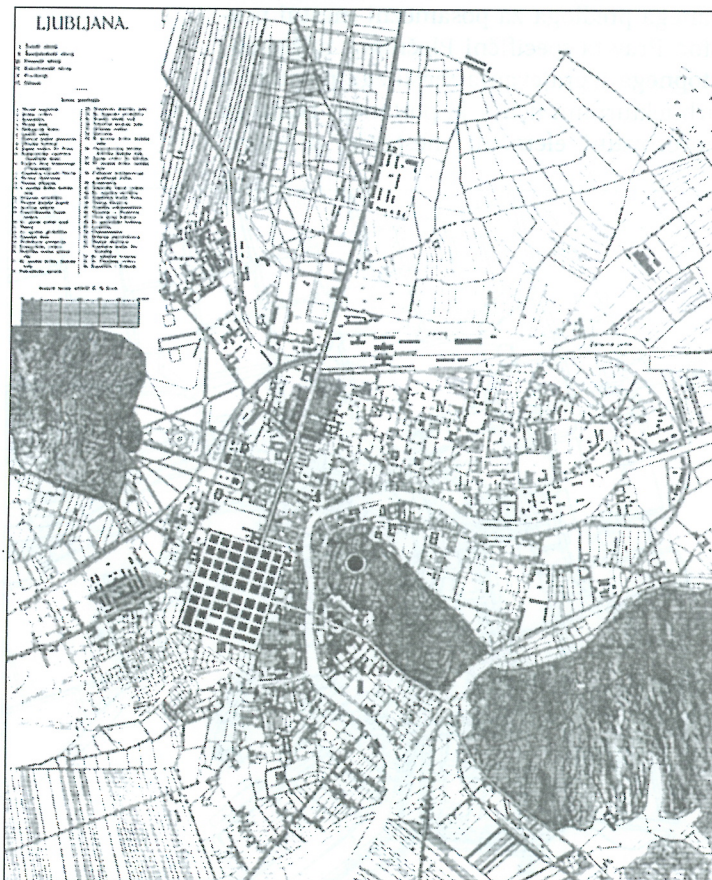
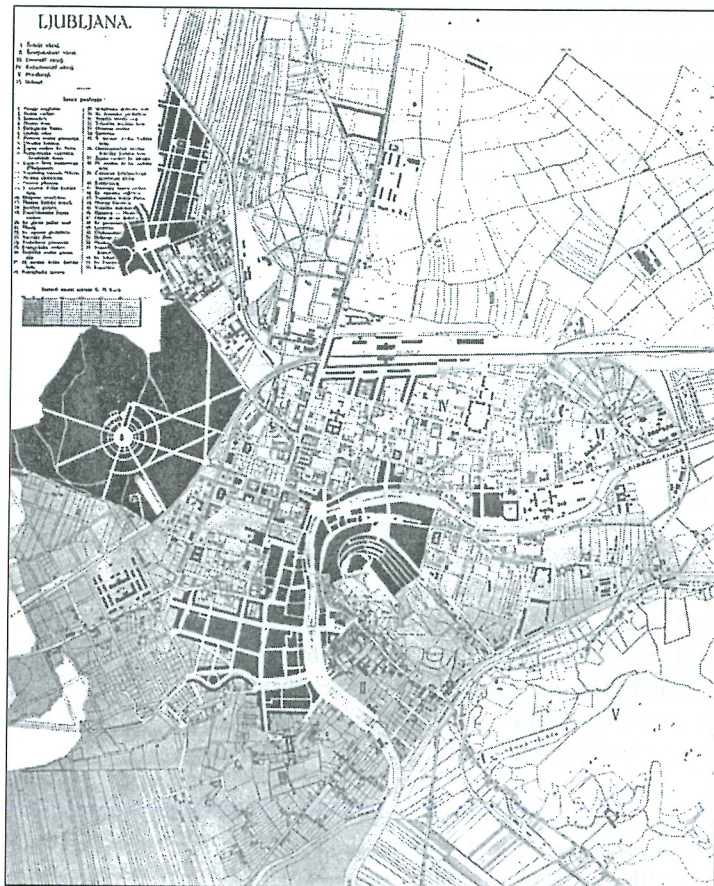
Italijanska arhitekturna tradicija, v duhu katere je načrtovan tudi del Stare Ljubljane, je kot vir mediteranskih motivov Plečniku pomenila osnovo za ustvarjanje lastnega arhitekturnega izraza.

Plečnikova pisma s študijskega potovanja po Italiji odsevajo prve vzporednice med ljubljanskimi mestnimi prostori in izhodišči njegove arhitekture. Namesto da bi njegova opažanja vodila do splošnih zaključkov, je primerjal posamezne historične zasnove z mestnimi prostori v Ljubljani. Tako sta za ureditev trga pred stolnico ohranjena skica in zapis v pismu, kjer primerja ambient pred cerkvijo S. Spirito z načrtovanim trgom pred stolnico in dostopom na ljubljanski grad. **Domišljijско** načrtovanje mestnih prostorov je pomenilo osnovo za nekatere bodoče posege v ljubljansko mestno tkivo.

Razumevanje Plečnikovega načrtovanja mesta pa je mogoče le z analizo vrste načrtov, razvitih v prostoru in času, ne pa kot izoliranega predloga za posamezni mestni prostor. Prav ta specifični Plečnikov način **postopnega** izgrajevanja mestnega prostora z arhitekturnimi deli⁴, ki postanejo **tvorni in povezovalni elementi** mestnega prostora,

Slika 1: Plečnikovo načrtovanje Ljubljane (vir: Jan, 1995)

Slika 2: Tomažič, F.: Emona, študentsko delo, 1928

nadaljuje tradicionalno medsebojno prilagajanje kompozicije arhitekturnih del in mestnega prostora.

4. Prenova Ljubljane

Plečnikovo ustvarjanje središča Ljubljane je potekalo na dveh ravneh: na ravni urbanističnega načrta in kot preoblikovanje posameznih (ključnih) prostorov mesta. Proces je potekal enotno in sočasno ter z medsebojnimi vplivi. Arhitekturna dela imajo hkrati vlogo povezovanja mestnega prostora. Posamezni prosto stoječi elementi (npr. steber kot spominsko obeležje) tako pogosto označujejo tudi središčno os prostorskih povezav.

Plečnikovo delo lahko razdelimo na dva dela. Prvi del obsega študentske in diplomске naloge, drugi pa projekte, ki so jih naročili mesto oziroma inštitucije ter zasebni naročniki.

Za dela, ki so bila izdelana kot šolski projekti, je značilno, da so nastala kot rezultat Plečnikove lastne pobude in so začetni poskusi arhitekturnega preoblikovanja mesta. Delo s študenti torej ni bilo le pedagoško, temveč tudi poskus umestitve posameznih Plečnikovih ureditev v prostor in je predstavljalo osnovo za nadaljnje načrtovanje. Izbor nalog je temeljil na arhitekturno neoblikovanih prostorih, vendar ključnih za razvoj mesta. Projekti, namenjeni preoblikovanju središča Ljubljane oziroma ključnih točk v zasnovi mesta, so bili shematsko preneseni v urbanistične načrte in so tako kot poskus umestitve posameznih predlogov vplivali na nadaljnje načrtovanje.

Predhodni načrt Plečnikovega regulacijskega načrta (1928–29), kjer je celotno mesto prvič prezentirano kot predmet načrtovanja, je študentsko delo F. Tomažiča, publicirano v glasilu Šole za arhitekturo Lučine leta 1928.⁵ Ta se prične z dvema načrtoma, katerim služi kot osnova Kochov načrt mesta iz leta 1910.

V prvem načrtu, imenovanem Emona, je označena lega rimske Emone, ki dokazuje zraščeno in kontinuiteto določenih elementov rimskega mesta v sodobni čas.

V drugem načrtu je v Kochovem planu mesta označeno srednjeveško mesto in so prika-

zani shematsko predstavljeni realizirani in nerealizirani posegi, med katerimi so tudi diplomska dela Plečnikovih študentov.

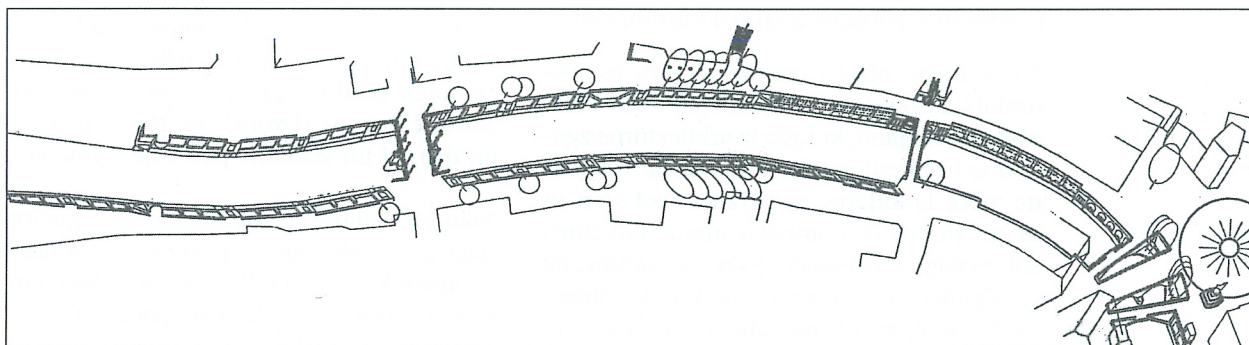
Načrta predstavljata časovno kontinuiteto razvoja Ljubljane – prvi preteklo transformacijo mesta in drugi načrtovanje njegove prihodnosti. Interpretacija Emone kot prvotnega mesta predstavlja izhodišče preoblikovanja mesta in poudarja mediteransko noto kot izhodišče oblikovanja Plečnikove Ljubljane.

Plečnikov načrt regulacije iz leta 1929 predstavlja tako realizacije posameznih arhitekturnih idej na različnih stopnjah razvoja: že uresničene arhitekturne posege, šele načrtovane in tiste, ki so v načrtu mesta šele nakazani in zanje predlog še ni bil izdelan. Slednje poudari Plečnik s shemo, ki sugerira nadaljnje načrtovanje (npr. Rimski zid, bregovi Ljubljanice ...).

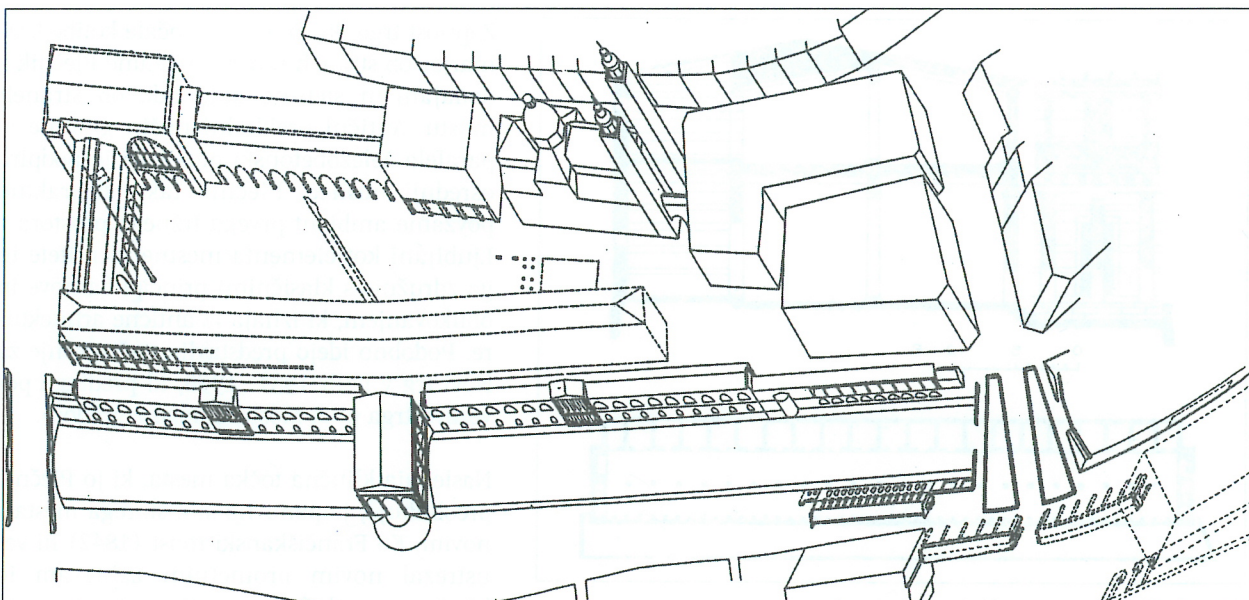
Načrt je tako le stopnja v daljšem procesu načrtovanja. Načrt torej odseva način pristopa k

Slika 3: Tomažič, F.: Ljubljana, študentsko del, 1928

Slika 4: Plečnik, 1928–29, študija regulacije Ljubljane in okolice. V: Dom in Svet, 1929, pril. 4

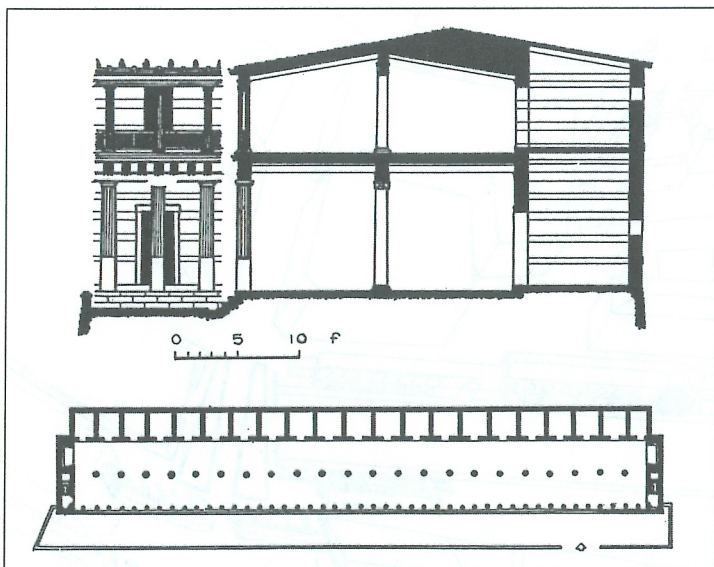

Slika 5: Aksonometrija Ljubljance – del od Zmajskega mostu do Tromostovja (vir: Jan, 1995)

načrtovanju mesta: proces načrtovanja se razvija prek začetnih poudarkov na ključnih točkah mesta, ki so poudarjene kot samostojno razviti projekti, načrt regulacije pa jih že povezuje v prostorske poteze, ki se združujejo v mestno celoto. Na še nepreoblikovanem območju mesta so kot pomembni mestni prostori poudarjena vozlišča, na katere bi se lahko navezoval nadaljnji razvoj mesta. V tem smislu je bil načrt tudi predstavljen in sprejet kot podlaga za prihodnje načrtovanje in ne kot dokončni načrt regulacije.⁶

Iz Plečnikovega dela je torej razvidno, da svoje domišljijско mesto realizira metodično, to je postopno z arhitekturnimi poudarki na podlagi povezav med posameznimi ključnimi točkami mesta tako v primeru preoblikovanja, kot pri načrtovanju novih mestnih predelov. V mestnem prostoru prepozna ključne točke mesta, jih povezuje v prostorske osi in jih zrašča z obstoječim mestnim tkivom. Pri tem je tudi odprti prostor mesta (ulice in trgi) oblikovan kot arhitekturni prostor in v povezavi z arhitekturnimi deli.

Na področju ožjega mestnega jedra je tako nastala zasnova, ki jo označujemo kot Plečnikovo Ljubljano, ki raste iz arhitekturne zgodovine in hkrati poudarja izhodišča in ključne točke Ljubljane, npr. tržnice kot *stoa* in hkrati simbolična omejitev mesta, knjižnica kot analogija renesančni palači in mostovi na Ljubljani kot analogija beneškemu ambientu. V nadaljevanju podrobneje predstavljam Plečnikovo preoblikovanje Ljubljane.

Slika 6: Tloris in prerez Atalove stoe v Atenah (vir: Die Welt der Architektur, str. 123)

4.1 Ljubljana

(od Čevljarskega mosta do tržnic)

Plečnik je pri preoblikovanju obrežja Ljubljane, katerega je delno preoblikoval že Keller, kot ključnega tvornega elementa mestnega prostora zasledoval idejo povezave reke z mestom z načrtovanjem mostov, teras in dostopov do rečne gladine. Podobno priporočila v svojem načrtu regulacije Ljubljane Fabiani (1896).⁷

Grabrijan navaja tudi drugačno Plečnikovo idejo, da bi Ljubljano popolnoma prekril in tako ustvarjeni prostor uporabil kot bulvar⁸, podobno kot pri regulaciji reke Wien na Dunaju, izvedeni v letih 1894–1900. Prostor Ljubljane oblikuje podobno kot v Rimu in Benetkah s številnimi mostovi.

Plečnik je v svojem načrtovanju stremel za čim boljšo povezavo obeh bregov Ljubljane in tako zasledoval vzdušje ob bregovih Tibere v Rimu in Benetkah. Preoblikovanje in načrtovanje mostov tako pomeni nadaljevanje mestnih prostorov prek reke. Na bregovih predlaga ureditev novih in preoblikovanje obstoječih trgov (Dvorni trg, Novi trg, Marijin trg), ki jih vizualno povezuje z gradom.

Tako je Čevljarski most nadaljevanje Jurčičevega trga prek vode in povezava dveh delov srednjeveškega mesta. Vizualno se celoten prostor povezuje z grajskim stolpom nad njim. Zasnova mosta izhaja iz srednjeveškega ambients nekdanjega mosa – trga.

Zaprto trga, ki so ga omogočale kolibe kramarjev ob straneh mostu, povzame Plečnik z dodajanjem stebrne kolonade ob straneh mostu. Antični prekladni način gradnje je paralela železobetonski plošči, ki jo podpira osrednji nosilec. Plečnik tako abstraktno povzame ambient prvega tržnega prostora v Ljubljani kot elementa mestne identitete in ga združuje s klasičnimi principi zasnove in oblikovanjem, ki izhaja iz antične arhitekture. Podobno idejo predstavlja načrtovanje za Novi trg v letih 1931–1950, ki predlaga povezavo trga prek Mostu z gmajno.

Naslednja ključna točka mesta, ki jo Plečnik preoblikuje, je ponovno stik starega mesta z novim. Ko Frančiškanski most (1842) ni več ustrežal novim prometnim zahtevam in ključnemu položaju v mestnem prostoru, ga Plečnik ohrani tako, da mu na obeh straneh

dodaja še dva mostova za pešce. Zasnova bi, skupaj s predvideno zasaditvijo, monumentalno poudarila vhod v staro mesto.

Na zasnovo Tromostovja je vplivala gradnja Manesovega mosta v Pragi, ki naj bi nadomestila stari most. Nekaj časa je bilo namreč mogoče prečkati reko prek vzporednega mosta, kar je napravilo na Plečnika precejšen vtis, kot je zapisal v pismu S. Suchardi, kjer obžaluje nameravano porušitev starega mostu, in dodaja pismu celo skico predlagane ureditve. Pri načrtovanju Tromostovja se ponovi priložnost za realizacijo omenjenega motiva, ki ga oblikuje po beneških vzorih mostov (poševnina rampe, oblikovanje, namen, prostornost).

Uporaba stare ograje z mostu, ki je bila nameščena na teraso Gerberjevega stopnišča⁹, predstavlja primer ohranjanja zgodovinskih fragmentov, ki je pogosto prisotno pri Plečnikovem delu kot ponovna prezentacija starih elementov v novi kompoziciji in novem kontekstu.

4.2 Tržnice (1941–42)

Postavitev tržnic ob bregove Ljubljanice je v svojem regulacijskem načrtu predvideval že Fabiani, ki načrtuje elipsasto oblikovano tržnico na bregu Ljubljanice.¹⁰ V letih 1939–40 je Plečnik izdelal zadnji načrt preoblikovanja Vodnikovega trga, ki pa zaradi druge svetovne vojne ni bil v celoti izveden, tako da je od celotnega kompleksa realizirana le stebrna lopa ob Ljubljanici. Ta v svojo kompozicijo vključuje kot zaključek paviljon, v osrednjem delu načrtovani most, razglednik pa je urejen po fasadi grškega templja. V sklopu tržnic predlaga Plečnik torej tudi most, ki bi povezal tržnice z mestom prek reke. Zasnova mosta, namenjenega trgovanju, je sorodna Ponte Vecchio v Firencah ter beneškim mostovom (Ponte Rialto) s podobno funkcijo ter hkrati nadaljuje tradicijo mostov na Ljubljani, namenjenih trgovanju.

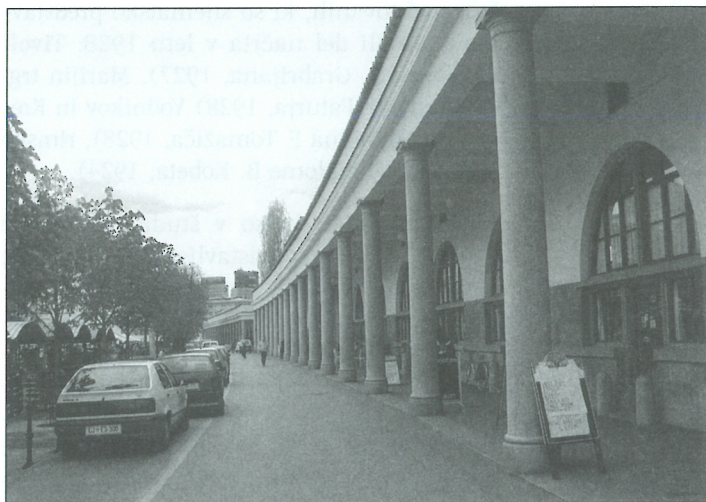
V prvi različici Plečnik še načrtuje dostope do reke s stopnišči – terasami, torej po antičnih motivih, v naslednji pa predlaga ob reki pozidavo, ki bi ponovno vzpostavila ambient srednjeveškega obzidja, izza katerega so vidni le najpomembnejši simboli mesta, kot sta stolnica in grad. Izvedeni del zasnove tržnic v obliki kolonade je umeščen na mesto po-

drtega srednjeveškega obzidja.

Plečnik ponovno oživlja motiv mestnega zidu kot pomembne sestavine mestne podobe v zgodovini in vzpostavlja potrebno horizontalo pogledom z nasprotnega brega. Pogledom odkriva le najpomembnejše zgradbe ter tako uvaja vedute, ki kažejo specifične točke mesta (grad, stolnico ...). V zasnovo mesta tako abstraktno uvaja motiv omejitve mesta, prepustnejšega za poglede.

Medtem ko uvajajo tržnice za poglede z nasprotnega brega reke značilno srednjeveško vzdušje, izhaja zasnova in oblikovanje notranjega prostora tržnic iz antične stoe, ki jo Plečnik prilagodi poteku reke.

Kolonada je prilagojena poteku obrežja in se hkrati navezuje na krivuljo Berninijeve stebrne kolonade pred cerkvijo sv. Petra v Rimu. Pričenja se s paviljonom, izhajajočim

Slika 7: Ljubljanske tržnice (vir: Jan, 1995)

iz arhitekture antičnega templja in, po vzoru fasade Palladijeve cerkve Il Redentore, oblikovanim kot tempelj v templju. Sorodno zasnovno, uvod v kompozicijo, predstavlja tempelj boginje Nike na Akropoli kot uvodni element v svetiščni kompleks Akropole. Na drugi strani reke je Plečnik načrtoval podobno oblikovano kavarno, ki bi nadomestila kiosk, postavljen v letu 1932.

5. Zaključek

Plečnik ni bil urbanist, še posebej ne v smislu urbanizma 20. stoletja, ki mesto razdeljuje po principu coniranja in ločuje arhitekturo od urbanizma. Fabianijev načrt regulacije Ljubljane iz leta 1895 uporabi Plečnik pri regulacijskem načrtu Ljubljane iz leta 1928–29 kot ogrodje za arhitekturne predloge.

Načrt temelji na že realiziranih predlogih in šele načrtovanih, ki so shematsko predstavljeni postali del načrta v letu 1928: Tivoli (diploma D. Grabrijana, 1927), Marijin trg, (diploma D. Faturja, 1928) Vodnikov in Krekov trg (diploma F. Tomažiča, 1928), rimsko obzidje (del diplome B. Kobeta, 1924).

Ostali predlogi, ki so v študiji regulacije (1928–29) prvič predstavljeni, so nato bolj detajlno razviti kot samostojni predlogi (ureditev gradu kot muzeja, dostopi na grad, Hrvatski trg, Muzejski trg ...). V naslednjih letih je Plečnik nadaljeval z načrtovanjem posameznih sklopov, ki jih je predstavil v regulacijskem načrtu. To delo pa ni bilo v skladu z dogajanjem v sodobni mednarodni arhitekturni praksi in urbanizmu, katerih ideje so se začele proti koncu tridesetih letih vse bolj uveljavljati tudi pri nas.

Dr. Andreja Jan, univ. dipl. inž. arh., Ljubljana

Opombe:

- 1 Grabrijan, 1968, str. 13.
- 2 Zgodovinski arhiv Ljubljane, Cod VIII, 3, poročilo s seje gradbenega odbora, 1928.
- 3 Krečič, 1982.
- 4 Jan, A., 1998, str. 41.
- 5 Lučine, 1928.
- 6 Valenčič, 1945, str. 11.
- 7 Fabiani, 1896, str. 7.
- 8 Grabrijan, 1968, str. 21.
- 9 Prelovšek, D.: Jože Plečnik 1872/1957, 1992, str. 297.
- 10 Fabiani, 1895, str. 10.

Viri:

- Fabiani, M. (1898) Regulacija mesta Ljubljane. 2. izd. (1. izd, 1895), Dunaj.
- Grabrijan, D. (1968) Plečnik in njegova šola. Založba obzorja, Maribor.
- Jan, A. (1995) Elementi kompozicije Plečnikovega oblikovanja mestnega prostora v Ljubljani (magistrsko delo), Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo, Ljubljana.
- Jan, A. (1998) Historični vzori Plečnikove arhitekture (doktorska disertacija), Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo, Ljubljana.
- Krečič, P. (1992) Jože Plečnik. DZS, Ljubljana.
- Krečič, P., Mihelič, B., Šumi, N. (1982) Urbanistični načrti za Ljubljano Jožeta Plečnika, Arhitekturni muzej, Ljubljana.
- Lučine (1928) Šola za arhitekturo, Ljubljana.
- Plečnik, J. (1929) Studija regulacije Ljubljane in okolice. Dom in svet: priloga 4, Ljubljana.
- Prelovšek, D. (1992) Jože Plečnik 1872/1957. Residenz Verlag, Salzburg (ang. verzija: 1997, Yale university press, London).
- Valenčič, V.: Ljubljanski regulacijski načrti, 1919–1945. Neobjavljen tipkopis, Zgodovinski arhiv, Ljubljana.
- in
Gradivo Zgodovinskega arhiva, Ljubljana.
Gradivo Arhitekturnega muzeja, Ljubljana.